

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШДА УНИ ДАРОМАДЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛИ

Олимова Нодира Хамракуловна

и.ф.н.доцент,

Содиқов Нажибулло Асадулло ўғли

магистр,

Фарғона давлат университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978596>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 22-May 2023 yil

Ma'qullandi: 24-May 2023 yil

Nashr qilindi: 28-May 2023 yil

KEY WORDS

*бюджет даромадлари,
молиявий ресурс, бошқариш,
прогнозлаштириш, фондлар*

ABSTRACT

Давлатнинг умумижтимоий ва умумиқтисодий харажатларининг ўсиб бориши, пировардида давлат бюджетининг асосий молиявий категория сифатида жамият ҳаётидаги ролининг ошиб боришига олиб келади. Бу эса, биринчи навбатда, давлат бюджетининг даромадларини шакллантириш амалиётини такомиллаштиришни тақозо қилади.

Бюджет даромадлари давлатнинг марказлаштирилган молиявий ресурслари бир қисмидан иборат бўлиб, давлатнинг функцияларини бажариш учун зарурдир. Улар пул маблағлари фондларини шакллантириш ва прогнозлаш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий (молиявий) муносабатларни ўзида ифода этади ва турли даражадаги ҳокимият органларининг ихтиёрига келиб тушади.

Бюджет даромадлари давлатнинг даромадларига нисбатан торроқ бўлган тушунчадир. Чунки давлат даромадлари ҳокимият барча даражалари бюджетларининг молиявий маблағлари билан биргаликда яна ўзининг таркибига давлат нобюджет фондлари ва барча давлат секторига тегишли бўлган бошқа ресурсларни ҳам қамраб олади.

Бюджет даромадларининг асосий моддий манбаи миллий даромаддир. Агар давлатнинг молиявий эҳтиёжларини қондириш учун миллий даромад етарли бўлмаса, давлат бундай эҳтиёжни қондиришга миллий бойликни жалб этиши мумкин. Бу ерда миллий бойлик дейилганда маълум бир даврда жамиятнинг ихтиёрида бўлган, ҳозирги ва ўтган авлоднинг меҳнатлари эвазига яратилган моддий неъматлар ҳамда кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнига жалб қилинган табиий ресурслар мажмуи назарда тутилаяпти.

Миллий даромадни қайта тақсимлашнинг асосий методи солиқлар ҳисобланади. Улар ёрдамида бюджет даромадларининг асосий салмоғи таъминланади. Турли мамлакатлар марказий бюджетларининг даромадларида солиқ тушумлари қарийб 90%ни ташкил этади. Федерация аъзолари ва маҳаллий бюджетлар даромадларида солиқларнинг салмоғи нисбатан пастроқдир. Бу бюджетлар бириктирилган (тегишли бюджетларнинг ўз даромадлари) ва тартибга келтирувчи (бюджет тизимининг юқори

бўғинидан қўйи бўғинига бериладиган даромадлар) даромадлар ҳисобидан шакллантирилади. Ўзининг молиявий аҳамиятига кўра давлат кредитлари бюджет даромадларининг навбатдагиси бўлиб ҳисобланади. Келгуси йил учун бюджет тузилаётган пайтда бюджет дефицити мавжуд бўлса (вужудга келса), давлат ана шу методдан фойдаланади.

Давлат мамлакатда молиявий аҳволнинг мураккаблашиши ва бюджет дефицити ҳажмининг ошишига мувофиқ равишда давлат кредитига мурожаат қилади. Бундай кредитларни олишнинг икки йўли мавжуд:

1) давлат номидан қимматли қоғозларни чиқариш йўли билан жисмоний ва юридик шахслардан давлат қарзларини олиш;

2) марказий банк ва бошқа кредит ташкилотларидан олинган кредитлар.

Миллий иқтисодиётда қўлланилаётган Давлат бюджети даромадлари тизимининг самарадорлиги маблағларнинг бюджетга тушумини ташкил этишга бевосита боғлиқ. Бу нарса ўз ичига қўйидагиларни олади (1-чизма).

Сўнгги йилларда давлат бюджетини прогнозлаштириш орқали бошқариш нисбатан ёндашувлар ўзгариб бормоқда. Дунёнинг турли мамлакатларида тез ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни эътиборга олишга имкон берадиган бир йиллик прогнозлар билан бир қаторда уч-беш йиллик прогнозлар ҳам ишлаб чиқилмоқда. Шу нуқтаи назардан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши мамлакатнинг истиқболдаги йилларда давлат бюджети прогнозларини таснифлаши заруратини оширади.

INNOVATIVE
ACADEMY

1-чизма. Давлат бюджети даромадлари тизими самарадорлиги маблағларининг бюджетга тушуми билан боғлиқлиги

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг Давлат бюджети даромадлари тизими самарадорлиги маблағларининг бюджетга тушуми билан боғлиқлиги бюджетга тегишли бўлган даромадларни (солиқлар, тўловлар, божлар, ажратмалар ва бошқаларни) ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштириш маблағлар тушумининг ҳажми ва муддатларини аниқлаш тартиби даромадларни (тўловларни) бюджетга ўтказиш тартиби даромадларни бюджетга тўловчиларни ҳисобга олиш бюджетга даромадларни ундиришда солиқ органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бюджетга даромадларни ўз вақтида ва тўлиқ утказилишини таъминлашга иуналтирилган чоратадбирлар тизими даромадларни бюджетга тўловчиларнинг жавобгарлиги.

Юқоридагиларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда даромадларни давлат ва бюджетга тўловчилар ўртасидаги манфаатларнинг оқилоналигини таъминлашга эътибор бермоқ лозим кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбарни – бу Бош вазир ёки унинг ўринбосарлари бўладими, ҳукумат аъзоси ёки ҳудудлар ҳокими бўладими, улар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиб қолиши керак” деб таъкидлаб ўтиб, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ва устувор вазифаларини

белгилаб бердилар. Ушбу устувор вазифаларнинг учинчиси сифатида “Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджети барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш – энг муҳим устувор вазифамиздир” деб белгилаб олинди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, давлат бюджетини самарали бошқариш прогнозлаштиришнинг назарий жиҳатдан муҳим муаммоси сифатида унинг объектини кўрсатиш мумкин. Бошқаришни прогнозлаштириш объекти сифатида олиб қараладиган мамлакатнинг жамланма бюджети жуда кенг кўламли белгиларга эга. Шу боисдан ҳам тадқиқот объектига тегишли бўлган алоҳида белгилар кўп миқдорда аниқланиши кенг кўламли маълумот олинади. Ушбу бюджетни тадқиқот объекти сифатида теран англаб етишга, қилинадиган прогнозларнинг сифатини янада оширишга имкон беради.

Фикримизча, давлат бюджетини прогнозлаштириш объектлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- миллий иқтисодий тизим;
- миллий иқтисодиётнинг турли тармоқлари;
- уй хўжаликлари;
- резидент ва норезидентлар;
- хусусий сектор;
- давлат сектори;
- халқаро иқтисодий муносабатлар;
- ҳудудий иқтисодиёт.

Давлат бюджетини бошқаришда уни даромад манбаларини ўсишини прогнозлаштиришнинг функциялари сифатида қуйидагилар муҳим рол ўйнаши лозим:

- муайян даврда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига таъсир этувчи тамойил ва қонуниятларнинг мазмун-моҳиятини ёритиш, уларнинг таъсир хусусияти ҳамда самарасини аниқлаш ва тизимлаштириш;

- ўтган, ҳозирги ва келгуси даврга ўтиш чоғида кузатилаётган ривожланиш тамойил ва қонуниятларнинг ички алоқадорлигини аниқлаш;

- ривожланиш тамойил ва қонуниятларнинг ўтган, ҳозир ва келажакка ўтиш жараёнининг барқарорлигига таъсир кўрсатувчи сиёсий, иқтисодий ва молиявий омилларини тавсифлаш;

- миллий иқтисодиёт истиқбол прогнозидан келиб чиқиб тегишли йўналишларда ривожланиш йўллари асослаш;

- давлат бюджети лойиҳасини ишлаб чиққан ишчи гуруҳ аъзолари ҳамда ушбу лойиҳадан фойдаланувчиларнинг прогнозлаштирилаётган жараёнларни бошқариш самарадорлигига таъсирини баҳолаш.

Давлат бюджетини бошқаришни самарали ташкил этишда, улар даромадини прогнозлаштириш вазифалари сифатида қуйидагиларни эътироф этиш лозим:

- давлат бюджети маблағларининг ҳажми ва ундан фойдаланиш йўналишларини аниқлаш;

- давлат бюджети ва асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ўртасида ўзаро алоқадорликни баҳолаш;

- иқтисодийнинг ривожланиш суръатига таъсир этувчи омилларни аниқлаш;
- бюджет тизими бюджетларининг даромадлар ҳажми ва уларнинг реал манбаларини аниқлаш ва уларни самарали бошқариш;
- ҳудудлар ва соҳалар бўйича харажатларни самарали тақсимлаш;
- ижтимоий эҳтиёжлар минимал даражасини таъминлаш; - бюджет тизими бюджетларини баланслаштириш;
- зарур ижтимоий резервларни шакллантириш;
- бюджет тизими бюджетлари ўртасида молиявий оқимларни мувофиқлаштириш;
- давлат бюджети маблағларидан фойдаланишнинг самарали йўллари шакллантириш.

Давлат бюджети даромадларини самарали бошқариш мақсадида уни солиқли тушумларини прогнозлаштиришда қатор усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу давлат бюджетини ягона усулда прогнозлаштириш мураккаб жараён деган хулосани олиб келади.

Умуман олганда, давлат бюджетини прогнозлаштиришнинг умумқабул қилинган тўртта усули: яъни эксперт баҳолаш, экстраполяция, тарихий таққослаш, иқтисодий моделлаштиришни кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Уларни қисқа тасниф беришни энг муҳим деб топдик. Шу боис эксперт баҳолаш усули деганда давлат бюджети прогнозлари соҳанинг амалий, назарий ва илмий тажрибага эга юқори малакали мутахассис ёки мутахассислар жамоаси томонидан ишлаб чиқилади.

Экстраполяция усулида ўтган ва амалдаги ривожланиш тенденциялари ва уларда аниқланган ички қонуниятлардан келиб чиқиб давлат бюджетининг истиқбол кўрсаткичларини прогноз қилинади.

Тарихий таққослаш усули деганда маълумотлар базаси мавжуд бўлмаган объект ва жараёнларни прогнозлаштиришда фойдаланилади, бунда ушбу жараёнга ўхшаш объект танланиб унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда прогноз амалга оширилади.

Иқтисодий моделлаштириш усулида жараёнларни математик моделлар ва статистик таҳлиллар асосида давлат бюджети прогноз қилинади. Давлат бюджетини прогнозлаштириш борасидаги илғор хориж тажриба ўрганиш ҳам муҳимдир.

Давлат бюджетини прогнозлаштиришда тараққий этган давлатларда юқорида қайд этилган усуллардан кенг фойдаланилади, лекин бозор иқтисодиёти шароитида аксарият ҳолларда статистик усуллар, моделлаштириш ва иқтисодий таҳлил усуллари билан бирга кузатув ва эксперимент, анализ ва синтез ҳамда эконометрик усуллар қўлланилиши ҳам эътибордан четда қолмайди.

Ҳозирги шароитида давлат бюджетини прогнозлаштиришнинг амалдаги индекс усулидан фойдаланишдаги юзага келаётган муаммолардан келиб чиқиб уни такомиллаштириш, яъни давлат бюджетини прогнозлаштириш услубиятини такомиллаштиришни объектив заруратга айлантормоқда, сабаби амалда макроиқтисодий ривожланишнинг эришилган кўрсаткичлари кейинги йилга тузатиш киритиш билан прогноз қилиниши давлат эҳтиёжи учун зарур бўладиган молиявий ресурслар манбасини аниқ прогноз қилиш имконини бермайди.

Шу нуқтаи назардан давлат бюджети даромадларини бошқаришни ислоҳ этиш доирасида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси 7-моддасида

бюджет тизими бюджетлари даромадларини прогноз қилиш ва харажатларини режалаштириш бюджет тизими принциплари сифатида киритилди.

Шундан келиб чиққан ҳолда давлат бюджетини бошқариш, энг аввало прогнозлаштириш механизмга амал қилиш давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари асосий иштирокчи сифатида намоён бўлади. Давлат бюджетини прогнозлаштириш асослари мамлакат Конституцияси ва бошқа тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Бугунги кунда миллий иқтисодиётда амалга оширилаётган институционал ислохотлар давлат бюджетини бошқаришни ва прогнозлаштиришни методологияси қайта кўриб чиқишни тақозо этади. Бунда давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг учта муҳим йўналишларига алоҳида эътибор қаратилиши лозим:

- барча турдаги даромад прогноз суммасини ҳисоб-китоб қилиш;
- бюджет тизими бюджетларининг тартибга солинадиган даромадларини қонунчиликда белгиланган тартиб ва нисбатларда тақсимлаш;
- юқори ва қуйи бюджетлар ўртасида молиявий ёрдам кўрсатиш (бюджет трансфертлари) ва бюджет билан таъминланганлик борасидаги ўзаро муносабатларни аниқлаштириш.

Ушбу ҳолатлар бюджет даромадларини барқарор ўсиш имкониятини яратишга хизмат қилиши мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тешабаева, О. Н. (2019). Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения. In Наука и образование в обеспечении устойчивого развития региона в условиях перехода к цифровой экономике (pp. 190-193).
2. Тешабаева, О. Н., Суфиев, Р., & ўғли Хасанов, Ж. А. (2022). Мамлакатимиз ҳудудларида инвестицион жозибадорликни ривожлантириш бўйича стратегик дастурлар. *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar*, 2(17), 245-251.
3. Тешабаева, О. Н., & Суфиев, Р. (2022). Оценка путей и эффективности привлечения инвестиций в реальный сектор экономики. *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot*, 1(17), 196-200.
4. Тешабаева, О. Н., Салимжанова, З. С. К., & Пўлатова, О. М. (2021). Сфера развития предпринимательской инвестиционной деятельности экономики узбекистана. *Scientific progress*, 2(7), 670-673.
5. Teshabaeva, O. N., & Muydinov, M. Y. O. G. L. (2022). O'zbekistonda yoshlar bandligini ta'minlashda investitsiyalarning roli. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 526-537.
6. Тешабаева, О. Н., & Ахунова, О. Э. (2020). Привлечение инвестиций в развитие экономики агропромышленного комплекса республики Узбекистан. In Развитие регионального АПК и сельских территорий: современные проблемы и перспективы (pp. 241-243).
7. Тешабаева, О. Н. (2021). Mamlakatni modernizatsiya qilish sharoitida mashinasozlik korxonalari investitsion jozibadorligini oshrish. *Uzacademia ilmiy jurnali*, 75-79.
8. Тешабаева, О. Н., Мухаммадов, И. Б. О., & Джамолиддинов, Д. Р. (2020). O'zbekiston respublikasida qishloq xo'jaligi kompleksi iqtisodiyotni rivojlanishida investitsiyalarning o'rni. In минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва

инновацион жихатлари (pp. 600-603).

9. Тешабаева, О. Н. (2020). Механизмы организации предпринимательской-инвестиционной деятельности экономики Узбекистана. In минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жихатлари (pp. 537-540).

10. Тешабаева, О. Н., & Ташматова, Н. Х. (2023). Ўзбекистон республикасида аграр секторда тадбиркорлик ривожланишининг ўзига ҳос жихатлари. *Academic research in educational sciences*, 4(1), 22-30.

11. Тешабаева, О. Н. (2019). Эффективное управление инвестиционной деятельностью в условиях модернизации национальной экономики Узбекистана в сфере телекоммуникации. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, (11), 74-76.

12. Тешабаева, О. Н. (2017). Корхоналарнинг инвестицион лойиҳалар ва инновацион ғоялардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш йўналишлари. In *Education In The Process Of Globalization: Problem and Tasks* International scientific conference (pp. 41-44).

13. Teshabaeva, O. N., & Kodirova, R. A. (2023). Analysis of Methods for Further Development of the Labor Market to Ensure Employment in the Digital Economy. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(4), 74-78.

14. Олимова, Н. Х., Тешабаева, О. Н., & Жўраева, Н. Х. Қ. (2022). Ўзбекистонда инновацион жараёнларни такомиллаштириш орқали корхоналар рақобатдошлигини ошириш масалалари. *Scientific progress*, 3(3), 276-282.

15. Bunakov, O. A., Akhunova, O. E., Teshabaeva, O. N., Eidelman, B. M., Fakhrutdinova, R., & Valeeva, G. F. (2022). Labor Migration and Legal Routs to Avoid Its Negative Consequences on the Example of the Republic Of Uzbekistan. *BiLD Law Journal*, 7(4s), 521-526.

16. Тешабаева, О.Н., & Содиқов, Н. А. Ў. (2022). Ўзбекистонда давлат бюджет маблағларидан молиялаштириш жараёнининг истиқболли йўллари. *Scientific progress*, 3(4), 225-231.

17. Тешабаева, О. Н., Нишонбоев Д. (2021) Ways to use advanced foreign experience to increase the attractiveness of the investment environment in Uzbekistan. (pp.962-972).

18. Teshabaeva, O., & Yulchiev, A. (2022). Innovative marketing strategy aimed at maximizing the development of the tourist industry in Uzbekistan. *asia pacific journal of marketing & management review issn: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(05), 1-6.

19. Teshabaeva, O., Abdullaeva, M., & Aminjonova, V. (2022). The role and importance of entrepreneurship and small business in the national economy. *international journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11, 183-191.

20. Nasridinova, T. O. (2022). Use of main production facilities and economic activities of foreign textile enterprise. *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences issn: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(01), 45-52.

21. Tolipov, A., & Teshabaeva, O. (2021). Innovative entrepreneurship is a factor in the development of the economy of modern production in Uzbekistan. *Студенческий*, (2-4), 96-99.

22. Teshabayeva, O., & Hamidova, S. The Importance of Labor Productivity in Increasing the Economic Efficiency of Industrial Enterprises. *Journal of Marketing and Emerging Economics*.

23. Teshabaeva, O. N., Saidmakhmudov, S. K., & Khalilov, A. A. *Cognitio rerum. Cognitio rerum Учредители: Издательство " Научная артель"*, (6), 60-64.

24. Тешабаева, О. Н., Абдуллаева З. (2021). Создание благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций в экономику Узбекистана.(pp.57-65).

INNOVATIVE
ACADEMY